

ARAŞTIRMA KONUSU OLARAK KONUŞULAN TÜRKÇE*

Lars JOHANSON

Tercüme: Nurettin DEMİR**

Günümüz Türkolojisinin - genel manada hacmi hiç de dar olmayan araştırma sahasında - konuşulan Türkçe'ye hemen hemen yok denecek kadar az mesai ayırması dikkat çekici ve üzücü bir gerçektir. En önemli ve en iyi araştırılmış Türk dili olan Türkiye Türkçesine gelince; günümüzdeki konuşma dilinin kendine has eğilimlerinin saptanması ve incelenmesi yönünde bir başlangıç bile yapılmamıştır.

“Türkçe dilbilgisi” kitaplarının bilinçli olarak standart yazı dili şekillerine dayanması elbette ki pek şaşılacak bir şey değildir. Türkiye dışında yayımlanan geniş çaplı dört gramerden - yayımlanış tarihlerine göre: A. N. Kononov (1956), H. J. Kissling (1960), L. B. Swift (1963) ve G. L. Lewis (1967) - sadece birisi, Swift'in grameri, malzeme olarak eğitilmiş Türklerin konuşmasını da değerlendirmeye tabi tutmak ve sözdizimi incelemesini konuşma dilinin bürün [Prosodie] özelliklerine dayandırmak suretiyle belli bir ölçüde bu prensipten ayrılır. Aynı şekilde Türkiye'de yayımlanan gramerler - msl. M. Ergin (1962), H. Ediskun (1963), T. N. Gencan (1966) ve Y. Göknel (1973) - yazı dili biçiminden hareket ederler ki bu biçimlerin belirlenmesinde tarihselleştirici eğilimler veya kural koyucu, dil politikasından kaynaklanan ihtiraslar sık sık hissedilir.

Bunun yanında çok seyrek, tesadüfi ve ikincil olarak konuşma dilinin gramatikal ve leksik özelliklerine dair bilgiler verilmiştir. Burada aşağı yukarı iki tip yayın söz konusudur: Edebiyattaki halk dili, günlük dil unsurları ve ağızlarla ilgili araştırmalar ve üslup yorumları. Belli bölgelerle sınırlı tezahürleri ihtiva eden ağız derlemelerindeyse umumiyetle konu ve dil açısından oldukça basmakalıp türlerle (metin türleri) karşı karşıyayız. Münferit unsurların genellik derecesinin saptanması zordur. Her şeyden evvel de bürünsel sinyallerin (vurgu, ton, durak vs.) çok

---

* Aslı: “Gesprochenes Türkisch als Forschungsobjekt.” *Materialia Turcica* 1 (1975). S. 1-8. [Bu makale son paragrafında da görüleceği gibi Almanya şartları göz önünde bulundurulmuş yazılmıştır. Ama daha önce söylenenlerde Türkiye Türkolojisinin de faydalanabileceği çok sayıda ipucu vardır. Bu yüzden çevirmeyi uygun gördük. N. Demir]

** Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

gerekli olan işaretlenmesi mevcut değildir. Bu tespitin böyle metinlerin ağız malzemesi olarak değerini düşürücü bir hüküm olmadığına bilhassa vurgulanmasına elbette gerek yoktur; bunlar sadece, dokümantasyon olarak yazı dilinin sistemi karşısında konuşulan Türkçenin özelliklerini araştırmada yetersiz, ancak şartlı kullanılabilir türdendir. Bazı - kendi türlerinde çok değerli - üslup araştırmalarında ortaya konduğu şekliyle, günümüz Türk nesrindeki konuşma bölümleri ve benzer konulara dair mecburen düzensiz yorumlar da, dilbilim incelemesi olarak daha tatmin edici değildir.¹

Umumiyetle dilbilimsel Türkolojinin alt dallarının sofrasından dökülmüşe benzeyen bu kırıntılar, tabii ki düzenli bir araştırmanın yerini asla tutamaz. Konuşulan Türkçenin envanterinin düzenlenmesi ve tasviri açıdan incelenmesinin çok elzem olduğu fikri, diğer taraftan dilin yazılı tezahürlerinin görmezden gelinmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Modern dilbilim tarihinde, dilbilimcinin yazı dilinin tamamıyla göz ardı edilebileceği görüşünün ileri sürüldüğü devirler olmuştur. Bu yazımızda konuşma dilinin yanlış anlaşılma bu öncelikliği lehinde bir kelime dahi sarf edilmemektedir. Her ne kadar - dilin aslında, şu sözlerde de dile getirildiği gibi “yazıdan değil sestten” oluşmasıyla - yazılı kodun temel bir anlamda sözlü olana göre ikincil görülmesi gerekirse de, her iki ortaya çıkış biçimi de dilbilimsel incelemenin eşit değerlere sahip unsurları olarak kabul edilmelidir. Bunlar değişik özel şartlar ve özellikleri bünyelerinde barındırırlar ve aynı hareketin değişik kolları olarak ortaya çıkarlar. Konuşma dili ile yazı dili arasındaki hem ayrılıklar hem de az veya çok düzenli bağ tespit edilmelidir.

Bu düşünceler Türkoloji araştırmalarının durumu göz önüne getirilerek, basit bir şekilde şöyle söylenebilir: Dilin sadece konuşmadan ibaret olmaması, konuşmayı tamamen ihmal etmeyi gerektiren geçerli bir sebep olamaz.

Konuşulan Türkçenin araştırılmasında çalışmalar evvelâ sözdizimi üzerinde yoğunlaştırılmalıdır.² Bilindiği gibi Türk dilleriyle ilgili iyi sözdizimi çalışmaları mevcut değildir; bundan dolayı burada işlenecek tamamıyla bakir bir saha ve buna

1 Bak. A. A. Kyamileva 1961 (Sebahattin Ali'deki gramatikal hususiyetler).

2 Bu konuda “Turkish syntax as a system of qualification” (1955) önemli makalesinde günümüz konuşulan Türkçesinin bazı sözdizim prensiplerini incelemeyi deneyen C. S. Mundy'nin notları esaslı bir değere sahiptir. Öncelikle edebi ve konuşulan Türkçe arasındaki farkları mükemmel özetlemesine bkz. (s. 296). - Türkiye Türkçesinin aspekt sistemiyle ilgili monografimde (1971) ben de hem “anlatım tabanlarını” [Diskurstypen] (s. 76 ve devamı) hem de -miş'in görevlerinin yorumunda (“Postterminalität” isimli bölüm s. 277-314) konuşma dilinin bazı özel eğilimlerine işaret ettim.- P. I. Kuznetsov'un (1974) günümüz nesrindeki (Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Melih Cevdet Anday, Aziz Nesin) diyalog ve diyalog olmayan parçalar yardımıyla çekimli fiil şekillerini nicelik olarak aydınlatma denemesi son derece ilgi çekicidir.

paralel kurulması gereken teorik-metodik bir temel vardır. Fakat bu genel ön şartları şimdilik bir kenara bırakalım ve konuşulan Türkçenin dokümantasyonu ve incelenmesi için gerekli özel şartlara bir göz atalım. Bu, tabiiyle her araştırmada olduğu gibi burada da evvela ampirik bir temel malzemenin oluşturulması anlamına gelir ki bu yapılırken derleyiciden derlediği dili pratik ve teorik anlamda yeterli derecede tanıması beklenmelidir. Gruplara has konuşma biçimleri ve belli bir toplumsal bağlamda dil, öncelikli olmadığı için, - bölgesel olarak fazla sınırlanmamış - bütün kelime oyunları ve incelikleriyle hazırlıksız söylenmiş, serbest tasarlanmış Türkçe bir konuşmayı mümkün olduğunca tam olarak yansıtabilmesi için malzeme, çok yönlü olmalıdır. Herşeyden evvel bizzat konuşma durumlarındaki dil dışı etkenlerin dilde yaratıcılıkta serbestçe açılım için elverişli olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Malzemenin yazıya geçirilmesinde temel sorun bürünsel sinyallerin gösterilmesidir. Bu aslına bakılırsa bürünsel sistemin önceden denemelerle tespit edilmiş olmasını gerektirir. Vurgu, yükseklik, durak uzunluğu ve saireden sözdizim açısından önemli olanı hangisidir? Burada sadece L. B. Swift'in (1962 ve 1963) ve R. Nash'ın (1973)³ bilinen eserleriyle çok önemli bir ön hazırlık yapılmış olduğu hatırlansın. Elbette bu çalışmaların neticeleri de teyit ve derinleştirilmeyi beklemektedir. Büründen hiç bir surette vazgeçilemez; çünkü bürün, konuşulan dilin sinyal sisteminin ayrılmaz bir parçasını teşkil eder. Ancak sayısız varyant, işlevsel önemli tiplere (değişmezlere) indirilmeli ve sinyallerin işlevleri ve birleşmeleri açıklanmalıdır. Türk dillerinde “bileşik cümle” [komplexe Sätze] tasnifinde var olan büyük karmaşanın önemli bir bölümü konuşma ve yazı dilinde cümlelerin bağlanmasındaki farklı olasılıkların göz önünde bulundurulmamasından ileri gelmiştir. Cümle karmaşıklığının parça sözdizimi [segmentalsyntax], “cümle düzeni” [satzhierarchisch] (araya eklenmek suretiyle teşkil edilen) olasılıklarını önemli ölçüde bir kenara bırakan konuşulan Türkçe, bunun yerine imlâ sisteminde benzeri bulunmayan bürünsel araçlara sahiptir. Konuşulan Türkçe'ye has hususi gramatikal araçlar hakkında kesin bilgi olmadan esasında “bağımlı cümle” [Hypotaxe], “sıralı cümle” [Parataxe] ve benzeri sözdizim kavramları hakkında manasız sözde tartışmaları yapmaktayız.⁴

Ayrıca, seçilen malzemenin incelenmesinde, sistemleri geliştirmek ya da sapmaları tanımak için değişkenleri değişmez şekillere indirmek de söz konusu olmalıdır. Saussure'ün anladığı manada “dil” [langue] olarak genel sinyal sisteminin ortaya çıkarılması bizce öncelikli hedef olmalıdır. Ancak edim sahasında [Performanz], belli bir konuşma iletişim faaliyeti sırasında edinçlerinin [Kompetenz] güncelleştirilmesinde, konuşan ile dinleyen rolleri arasındaki farklar göz ardı

3 *Orientalische Literaturzeitung*'daki tanıtımmızla krş.

4 “Some remarks on Turkic hypotaxis” adlı makalemizle krş. (1975) (Festschrift K. H. Menges. *Ural-Altajische Jahrbüher* 47).

edilmemelidir. Edim sorusunun yeniden ele alınması, edinç dilbilgisinin [Kompetenzgrammatik] ortaya konmasından sonra ikincil bir hedef olarak epeyce yararlı görünmektedir. Hazırlıksız konuşmada genel olarak karmaşık, sanatkârane cümleler kurmak gibi hevesler bulunmaz; bunun sonucu ortaya çıkan cümle düzeninin büyük kolaylığı yanında, diğer dillerde yapılan araştırmalardan da bilindiği üzere, dil “bozuklukları”nın bütün basamakları araştırılabilecektir: Eksik cümle başlangıçları, caymacalar [Anakolithe], sözdizimi bakımından tabii olmayan eklemeler ve ayrıçlı ilâveler, tekrarlar, başka türlü ifade etmeler, ara vermeler, bitmemiş cümleler, her türden cümle uzunluğu gibi diğer basitleştirmeler veya fazlalıkların uygunsuzluğu.

Elbette bir adım daha ileriye gidilerek konuşulan Türkçe'nin sözdizimindeki sosyolingüistik değişmezlikler ve değişkenliklerin tespitine çalışılabilir. Fakat en önemli görev "aydın" dilindeki kural sistemi ile ilgili en temel bilginin verilmesidir. Öğrenim farkının burada çok önemli olmadığı kanaatindeyim; yani bu konuşma dilinin sözdizimi açıdan, meselâ bugün Almanya'da konuşulandan daha sağlam olduğunu zannediyorum. Ancak kelime hazinesine gelince durum şüphesiz çok daha farklıdır.

Konuşulan Türkçe'nin dilbilimsel Türkoloji için ayak basılmamış bir bölge olarak kaldığının anlaşılması, ihmal edilen bu sahada gerekenden de yoğun telafi çalışmaları için bir itici güç olmalıdır. Bu şekildeki dilbilimsel bir programın teorik ve pratik faydası hakkında zerrece şüphe yoktur. Hatta Türkiye Türkçesi yazı dilinin gelişmesi ve korunması için, konuşma dilinin ilmi bakımdan titiz bir tahlili çok büyük bir öneme sahip olabilirdi. Günümüz Türk edebiyatında da görüldüğü gibi, günlük dile ait unsurların edebi Türkçe'de kullanılması her geçen gün artmaktadır. Bu verimli ve canlı tesir, icabında daha geniş bir temelde - okullardaki Türkçe derslerinde - akılcı ve ihtiyatlı bir şekilde; geleneğin tabiatıyla tutucu gücüne bir karşı ağırlık olacak şekilde, teşvik edilebilir. Günlük Türkçenin kendine has düzenliliklerinin daha iyi bilinmesi, şüphesiz konuşma diline ait bazı tezahürlerin düşünülmeden edebi dil açısından “yanlış” damgasını yememesi gerektiğine ve çocuğun “kendi” tabii dilinin büyük bir bölümünü - belki bazı pek kullanışsız, zor öğrenilen ve bu yüzden yaratıcılığı engelleyen sözdizimi örnekleri pahasına - kontrollü bir şekilde değerlendirip bilinçli olarak geliştirme imkanına katkı sağlayabilir. Bu arada elbette açıklık ve inandırıcılık pahasına bir kolaylaştırma değil, tam aksine yazı dilinin taşlaşmasını ve fakirleşmesini önleyecek bir dil eşitliği elde edilmeye çalışılmalıdır.

Burada özetlenen şekilde tasviri bir girişimin, asla tarihselcilik yanlısı veya karşı tarihselcilik ifadesi olarak anlaşılmaması gerektiği ne kadar vurgulansa azdır. Tam aksine Osmanlıcayla ilgili dil tarihi araştırmalarında gerçek bir ileri adım, ancak bugünkü yaşayan Türkiye Türkçesine ait sağlam bilgilerden sonra mümkün olacaktır. Hakikaten sınırsız derecede malzemenin elimizde olduğu bugünkü dili bile anlayamamış isek, “ölü” bir gelişme evresinin sistemini anlayabileceğimizi

nasıl düşünebiliriz? Osmanistik'te artzamanlı sözdizimine ait araştırma hiç yoktur. Aslında konuşma diline dayanan çok değerli metin yayınları yapılmıştır; mesela G. Hazai 1973'deki XVII. yüzyıla ait geniş ve muntazam bir çeviri yazı metninin takdire şayan yayını hatırlansın. Ben sözü edilen bu yayınlara ilgili tanıtımda (Johanson 1974), söz konusu metnin Hazai'nin işaret ettiği gibi, sözdizimi araştırmaları için gerçekten uygun olup olmadığı ve o zamanki İstanbul Türkçesinin diğer sahalarının sağlam bir aynası olan bu metnin Türk olmayan yazarının sözdizimi açısından da önemli ölçüde güveni hak edip etmediği sorusunu sormuştum. Ancak bu tür - ve aynı şekilde güvenilirliği ispat edilmiş - metinler yardımıyla verimli sözdizimi araştırmalarına, ancak bugünkü konuşulan Türkçenin sözdiziminin kurallar sistemi yeterince tanıdıktan sonra başlanabileceğini de itiraf etmeliyiz.⁵

Bu işe nasıl başlanmalıdır? Araştırmaların şimdiye kadar olduğu gibi düzensiz, rastgele münferit gözlemler olarak kalması istenmiyorsa, bu araştırmalar nasıl organize edilmelidir? Aslında burada değişik güçlerin birlikte hareket etmesini gerektiren ve gerçekleştirilmesi için özellikle şu andaki Alman üniversitelerindeki durumun bilhassa uygun şartlara sahip olduğu bir mesele ile karşı karşıya gibiyiz. Muhteşem bir türkoloji geleneğine sahip ve dilbilimi son yıllarda büyük bir ilerleme kaydetmiş olan bir ülkenin şimdiye kadar tahayyül bile edilemeyecek sayıda göçmeni kabul etmesi şeklinde kendini gösteren eşsiz tarihî durum yukarıda ele alınan maksat için de kullanılmalıdır. Açık, önemli ve başka türlü ulaşılmaması zor bir amacı hedef aldığı için "misafir" ve "ev sahibi" arasındaki kültürel alışveriş ve elele gelişmenin geniş çerçevesinde; bu sınırlı, özel türkolojik maksat, anlamlı ve yapıcı bir unsur meydana getirebilir. Kazanç her iki taraf için de sınırsız olabilir. Her ne kadar teorik-metodolojik teşvik Alman türkolojisinden kaynaklanacaksa da, Türkçeyi ana dili olarak konuşan sayıca epeyce Türk'ün Alman üniversitelerinde türkoloji sahasında faal oldukları ve bunların Alman türkolojisinin bir parçasını oluşturdukları da unutulmamalıdır. Konuşulan Türkçenin incelenmesi gibi gerçeğe yakın, "faydalı" ve aynı zamanda teorik olarak seviyeli bir iş, Alman Türkolojisine şüphesiz verimli ve canlı bir etkide bulunup bir yüksek okul disiplini olarak statüsünü önemli ölçüde sağlamlaştırabilecektir.

5 C. S. Mundy'nin (1955) bugünkü konuşulan Türkçe'nin sözdizimine ait kurallar formüle etme denemesi ve "to demonstrate the operation of the same principles in Old Ottoman" (s. 280) görüşüyle karşılaştırılsın.

KAYNAKÇA

- Ediskun, H. 1963: *Yeni Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- Ergin, M., 1962: *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- Gencan., T. N., 1966: *Dilbilgisi*, İstanbul.
- Göknel, Y., [1973]: *Modern Türkçe Dilbilgisi*, İzmir [Tarih yok]
- Hazai, G. 1973: *Das Osmanisch-türkische im XVII. Jahrhundert. Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakob Nagy de Harsány*, Budapest.
- Johanson, L., 1971: *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des türkischen Aspektsystems*, Uppsala.
- , 1974: (Tanıtma) Hazai 1973. *Orientalia Suecana* 22/1973 (1974), s. 191-197.
- , 1975: "Some remarks on Turkic 'hypotaxis'". *Ural-Altajische Jahrbüher* 47, s. 104-118.
- Kissling, H. J., 1960: *Osmanisch-türkische Grammatik*. Wiesbaden.
- Kyamileva, A. A., 1961: "Nablyudeniya nad nekotorimi grammatičeskimi osobennostyami prozi Sabahattina Ali." *KSINA* 40/1961, s. 54-56.
- Kononov, A. N., 1956: *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*. Moskva-Leningrad.
- Kuznetsov, P. I., 1974: "Çastotnost' upotrebleniya funkcional'nih form tureckogu glagola." *Sovetskaya Tyurkologiya* 1974: 3, s. 87-99.
- Lewis, G.L., 1967: *Turkish Grammar*, Oxford.
- Mundy, C. S., 1955: "Turkish syntax as a system of qualification." *BSOAS* 17/1955, s. 279-305.
- Swift, Ll. B., 1962: "some aspects of stress and pitch in Turkish syntactic patterns." Poppe, N. (hrsg.), 1962. *American studies in Altaic linguistics*, 8, 331-341.
- , 1963: *A reference grammar of modern Turkish*. Bloomington-The Hague.